

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «НАВЧАННЯ» ТА «УЧІННЯ»**А. М. Сингаївська***кандидат філософських наук**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут»*

Матеріали статті містять пояснення щодо навчання (навчальної діяльності) та учіння (учіннєвої діяльності), що складені переважно в межах наукового поля педагогіки та психології. Наведено авторський варіант класифікації трактувань поняття «навчання» як процесу, діяльності, активної освітньої взаємодії, управлінської функції, системної категорії, об'єкту дослідження, а також класичне, контекстуальне та операційне визначення навчання відносно вищої школи. Указано на елементи системи навчання на предметному рівні – суб'єкти навчання та зміст навчання. Розкрито двоїсту природу навчальної діяльності з позиції кожного суб'єкта – студента (студентів) і викладача. Звернено увагу на те, що центральним суб'єктом навчання є студент та учіннєва діяльність стає можливою за умови створення середовища суб'єкт-суб'єктних відносин учасників навчально-виховного процесу. Подано характеристику учіння у чинниках, що визначають її ефективність: мотивація, цільова орієнтація, здобуття нових знань.

Ключові слова: навчання, учіння, навчальна та учіннєва діяльність, суб'єкт навчання.

Поле досліджень будь-якої наукової галузі містить і понятійний апарат. Дефініції та чітке розуміння вживаної термінології можуть визначати встановлення цілей для втілення завдань у практику, а отже й впливають на операційну діяльність. Зрозуміло, що трактування понять про складні явища і процеси спрямовує фахівця на пізнання об'єкту дослідження. Уточнення змістів термінології, вдосконалення понятійного апарату, розкриття нових термінологічних блоків, систематизація певного кола знань сприятимуть збагаченню науки та можуть знайти використання в освітній практиці. А у випадку «розщеплення понять» тим більше доцільно приділяти увагу дефініціям, встановленню відповідності змістових значень та розмежуванню трактувань. Адже у процесі розвитку науки і практики «ущільнення поняттєвої мережі ... дає змогу відобразити з належною чіткістю дедалі тонкіші якісні особливості досліджуваних об'єктів» [1].

Так метою статті постала спроба окреслити поле довкола усталеного поняття «навчання» та відносно нового в науковому обороті й практичному вжитку поняття «учіння», а також похідних від них – «навчальної» та «учіннєвої» діяльності в межах функціонування вищої школи.

Теоретичні витоки «навчання» та «учіння» в своїй основі беруть початок ще від ідей відомого філософа і педагога Джона Дьюї епохи ХІХ ст. Теорії навчання та учіннєвої діяльності розроблюють учені педагогічної та психологічної наук, зокрема представники педагогічної психології: Г. С. Абрамова, Г. О. Балл, Л. І. Божович, С. М. Бондаренко, Л. С. Виготський,

П. Я. Гальперін, В. І. Гінецинський, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, Л. В. Занков, І. О. Зимняя, Л. Б. Ітельсон, І. І. Ільясов, В. В. Краєвський, О. М. Леонтьєв, І. Я. Лернер, І. Лінгарт, В. Я. Ляудіс, Ю. І. Машбіц, С. Л. Рубінштейн, Г. А. Цукерман, А. С. Шаров.

Поняття «навчання» є базовою поряд з іншими категоріями в освіті. У науковій літературі пояснення суті навчання подають з різних точок зору. Їх аналіз дозволяє виділити такі групи трактувань:

1) *Навчання як процес* довкола т. зв. «зун» (знання, уміння і навички): навчання являє собою «переклад» / переведення суспільних знань, умінь і навичок в індивідуальні. Під навчанням розуміють передавання знання, уміння, навичок і формування досвіду творчої діяльності в конкретній галузі [9].

2) *Навчання як діяльність*: навчання – один із видів освітньої діяльності. Навчання у поширеному сенсі спрямовано на виконання соціального замовлення, наданого інституту освіти, що «здійснюють відповідно до науково обґрунтованого проекту» [6]. Навчання видається основою руху наукового пізнання від абстрактного до конкретного в «єдності соціально обумовленої діяльності викладання й учіння» [6]. І навчання, насмілюючись стверджувати, постає в уяві кожного як діяльність учителя, який проводить певні дії з учнями.

3) *Навчання як активна освітня взаємодія*: навчання – це спільна цілеспрямована діяльність учителів та учнів, за якої останні здобувають знання, формують світогляд, набувають умінь та навичок, розвивають творчий потенціал. Навчання є двостороннім процесом активної взаємодії викладача і студен-

та. Навчання у вищій школі – це спільний процес діяльності викладача і студентів, спрямований на досягнення дидактичних, розвивальних, виховних цілей та професійного становлення студентської молоді [8].

4) *Навчання як управлінська функція*: навчання – це управління вчителем через слово, за допомогою підручників, наочних посібників, навчаючих пристроїв та ін. засобів учінням, тобто діяльністю учнів, у наслідок чого відбувається засвоєння ними суспільних цінностей, здійснюється розвиток якостей людини.

5) *Навчання як системна категорія*: навчання в освіті розглядають як цілісність процесуальної й змістової сторін та всіх відносин, що відбуваються в освітньому середовищі. Навчання діє як підсистема в системі вищої освіти і має два компонента освіти – зміст навчання і організаційну складову. Навчання складається з сукупності форм на інституціональному та різних ієрархічних освітніх рівнях (денна, заочна, дистанційна, індивідуальна), кожна з яких у свою чергу є підсистемою загальної освітньої системи. Навчання є підсистемою виховання як соціального формування (в широкому соціальному сенсі) та виховання як педагогічного формування (у широкому педагогічному сенсі) [9]. Навчання розглядають як дидактичну систему з фіксованими зв'язками фундаментальних компонентів (навчання, викладання, учіння, проектування) [6]. Навчання обумовлює наявність певного інструментарію, методів і організаційних форм на предметному рівні та ін., що є взаємозамінними, а часом й ідентичними (наприклад, лекції) елементами системи.

6) *Навчання як об'єкт дослідження*: навчання, без сумніву, є предметом вивчення наукою та повсякчас під кутом зору практиків, «об'єктом вивчення і конструювання» фахівцями [6]. Провідний досвід щодо навчання різних типів і груп учнів аналізують на професійних зібраннях, описують у навчальній літературі та методиках, узагальнюють тощо.

Крім того, зустрічаються і більш стислі тлумачення, наприклад, що навчання – «це передусім спілкування» [8] або «процес ... який реалізується колективним суб'єктом» [6].

Подана систематизація свідчить, що пояснення суті навчання є різнобічними, однак і не достатньо викривають глибоку внутрішню сутність досліджуваного явища, тому уточнімо її в загальнонаукових позиціях.

Педагогічна наука визначає «освіту», «навчання» і «виховання» як основні наукові категорії. Учені досліджують природу навчання на різних рівнях: теорія навчання, методика навчання, педагогічні технології, технологія навчання як система способів реалізації спроектованої моделі навчання тощо. Педагогі-

практики формують дидактичні системи навчання, а саме зміст навчання (навчально-пізнавальне завдання), систему взаємодії викладача і студентів (учнів), внутрішні й зовнішні дії учнів та викладача, педагогічне середовище.

Філософія підпорядковує навчання вихованню і першочерговим виховним цілям, розглядає навчання у рамках процесу виховання, як його підсистему [2]. Навчання як соціальне явище досліджується і психологічною наукою, і також з пріоритетністю виховання та відносно головної особи – учня. Психологія вивчає стан, зміни та інші психологічні явища і процеси, що відбуваються в людини упродовж навчання. Психологічний зміст навчання характеризується вченими у таких питаннях: навчіння, учіння, навчання та їх взаємозв'язки; учіння як діяльність; учіння як вид пізнавальної діяльності; види навчіння і види учіння; структура учіння тощо.

У процесі освітньої еволюції розуміння категорії навчання змінилося: від об'єктного передавання «зун» (знань, умінь, навичок), що тотожне нині частіше вживаному терміну «викладання» і має в своїй основі односторонні педагогічні впливи – до системного наповнення.

За генетичним визначенням «навчання» як об'єкт є підсистемою освіти, тому що освіта – це більш загальне явище, в неї входять окрім навчання і багато інших підсистем: виховання в одній системоутворюючій площині; сукупність ціннісних характеристик; інституціональні освітні підсистеми; множина різнопрофільних освітньо-кваліфікаційних рівнів та ін. Освіта в своєму розвитку створила різні системи навчання: у період середньовіччя – це індивідуально-групова модель, у XVI-XVII ст. виникла класно-урочна школа, у XVIII ст. – система взаємного навчання або белл-ланкастерська, у XX ст. – модель індивідуалізованого навчання (дальтон-план), радянська школа лабораторно-бригадного типу, «план Трампа» (у США), метод проектів тощо.

Класичне визначення дає видову відмінність явища: навчання – це соціальна система, яка у цілеспрямованому двосторонньому процесі взаємодії його учасників забезпечує пізнання світу. *Контекстуальне визначення* навчання поставимо у рамки вищої освіти на предметний рівень освітньої ієрархії: навчання – це активна освітня взаємодія його учасників, спрямована на набуття професійної компетентності студентів ВНЗ. *Операційне визначення* дозволяє дати таку характеристику: навчання студентів у ВНЗ – активна суб'єктна діяльність, що забезпечує соціальний розвиток як особистостей, розкриття і зростання їх потен-

ційних можливостей у процесі професійного становлення.

Оскільки навчання є складним явищем, є динамічно рухомим процесом з розгалуженням на під-процеси, то, безперечно, має нелінійну структуру, своє внутрішнє і зовнішнє середовище. Без структурування неможливе пізнання і осмислення складних явищ, тож і вивчення системи навчання може відбуватися з розкладанням його на складові компоненти, на елементи, на фактори впливу тощо.

Навчання у статично-фіксованій дійсності має власну структуру. Системний підхід дозволяє визначити такі елементи (рис. 1): студент як центральний суб'єкт навчання, викладач як рівноправний суб'єкт навчання та зміст навчання, без чого неможливе існування самої категорії навчання, навіть за відсутності другого суб'єкту – викладача. Учасники освітньої взаємодії працюють над змістом навчання і мають мету донести його або опанувати та, відповідно, досягти очікуваного результату навчити або навчитися.

Рис. 1. Студент і викладач – суб'єкти навчання

У процесуальному аспекті навчання в системі вищої, тобто організованої освіти формулюється як перетворення пропонованого викладачем, ВНЗ або самостійного обраного для вивчення змісту конкретної навчальної дисципліни в усвідомлені чи стійкі мисленнєві конструкції та (або) фізичні рухи студента. Такий підхід характеризує його *двоїсту природу*, адже навчання – це двосторонній процес освітньої взаємодії викладача і студента (студентів).

I. *Навчальна діяльність викладача* є такою, що ґрунтується у стратегічних задачах на науковій функції, в тактично-часовому горизонті на організаційній і методичній його функціях, оперативно реалізується комунікативною функцією на виконання виховної функції. *Викладач – суб'єкт* навчального процесу, який вибудовує навчально-пізнавальне середовище, створює умови для його функціонування, спрямовує мотиваційні впливи на інших учасників – суб'єктів навчання – студентів / студента для досягнення поставлених освітніх цілей і завдань. Завдання викладача – забезпечити доступний виклад змісту знань відповідно до змісту навчання, окреслення студенту шляхів і можливих засобів (або організація) його навчання та спонукання до активного самостійного пошуку знань. Така діяльність викладача

відповідає постановці питань: «навчання *ким?*» – навчання викладачем; «навчання *чого?*» – навчання, скажімо, філології, фаху чи економічних дисциплін; «навчання *кого?*» – навчання студента (студентів). Англomовний відповідник блоку «навчальна діяльність» – це «*teaching*» і означає тривалий у часі процес навчання, що здійснюється викладачем і є складовою його педагогічної діяльності.

II. *Навчальна діяльність студента* (студентів) також має місце і складається з конкретних видів навчальних робіт. Студент, маючи власні цілі і завдання, опановує пропонований зміст навчання, виконуючи визначені види робіт і навчальні завдання, таким чином здійснює навчання, результатом чого стає навченість. *Студент – суб'єкт* навчальної діяльності у разі здійснення свідомого, вмотивованого і активного навчання. Завдання студента – засвоєння суспільних цінностей, розвиток як особистості, набуття професійної компетенції, оволодіння методами самостійного пошуку знань. У такому випадку постановка питання «навчання *ким?*» – маємо пояснення: навчання студентом, «навчання *чиє?*» – навчання студента тощо. І саме на такому шаблі навчальна діяльність має синонімічне значення – учіннева діяльність або учіння. Понятійний блок «учіннева діяльність» в англomовній те-

рмінології має аналог «*learning*» – це процес учіння, що здійснюється учнем.

Двоїста сутність навчання як освітньої взаємодії з огляду на гуманістичну парадигму розкриває цей феномен як навчальну діяльність викладача та учіннєву діяльність студента. Кожен з учасників рівноправної освітньої взаємодії здійснює конкретні, притаманні певному суб'єктові навчання види операцій, навчальних робіт і процедур, але, керуючись різнонаправленими цілями, спрямовує цю активну співпрацю на розвиток потенційних можливостей студента на шляху його соціального розвитку й набуття професійної компетентності. Отже, центральним суб'єктом навчання, довкола якого будується навчально-пізнавальне середовище у ВНЗ, є студент (див. рис. 1).

Як і будь-яка діяльність, учіннєва діяльність підпорядкована досягненню певних, заздалегідь визначених цілей. Звичайно, це освітні цілі. У процесі учіння кожна людина має одночасно вчитися навчатися. Основним завданням такого підходу до освіти є розвиток здатностей студента для здобуття різнопрофільних знань.

Учіння у загальнопсихологічному розумінні – це цілеспрямоване засвоєння знань, а також умінь і навичок з метою наступного використання їх у подальшому житті, у практичній діяльності [3]. Учіння виступає у формі інтелектуальних або фізичних дій і є притаманною для людини діяльністю.

Ефективність учіннєвої діяльності залежить від множини чинників. Л. Б. Ітельсон обґрунтовує успішне учіння як «попутне научіння», що має місце в активному навчальному середовищі, та гностичні засади учіннєвої діяльності [4].

Головною ознакою учіння є свідоме бажання людини опанувати певні знання (конкретного або не визначеного типу та обсягу), набути вмінь і навичок, досягнути заданої форми поведінки, здійснювати намічений вид діяльності тощо. Учені-психологи наголошують на тому, що інтелектуального характеру набуває «більш пізнє учіння» – по суті «вторинне», яке здійснюється за рахунок внутрішніх психічних сил. Погодимось, що така діяльність може мати місце за умови її вмотивованості.

Так, у вищому навчальному закладі в навчанні студентів відбуваються два паралельних процеси: на одному рівні – оволодіння навчальним матеріалом, на іншому, більш високому – максимальний розвиток здібностей до учіннєвої діяльності для використання набутого досвіду в майбутньому у професійній діяльності. Сучасне людинознавство розкрило «подвійну петлю» (подвійний цикл) у навчальному процесі [12], так і в учінні можна було б охарак-

теризувати активність його процесів: на *другому, вищому витку* систематизуються здобутки *першого, змістового витка*, тобто попередні освітні результати-досягнення виступають (серед іншого) як засіб вирішення наступних, більш складних задач [2].

Визначальною ознакою учіння є цільова орієнтація. Уміння людини ставити досяжні цілі та спрямовувати свою діяльність на досягнення нового простору знань і набувати компетенцій у процесі учіння свідчить про його (її) суб'єктний характер. Учіння в концепції вчитися впродовж життя являє собою постійний процес використання людиною свого розуму в самоорганізації власного досвіду, побудові його як упорядкованої системи набутих умінь, навичок, якостей, що відповідає на вимогу життєвій реальності [2], існуючим соціально-економічним і суспільно-культурним відносинам.

З вищезазначеного виходить й інша *суттєва ознака учіння* – набуття нового знання під час учіннєвої діяльності. І. І. Ільєсов розглядає процес учіння як різновид набуття людиною досвіду та доводить, що учіння і є перетворенням «власного досвіду за допомогою соціально вироблених знань» [5]. Та, можливо, стає обґрунтованим таке формулювання: «навчання – це учіння *eff*» (Education for the Future).

Отже, учіння є багатоаспектною, міждисциплінарною проблемою і відповідно може розглядатися з позицій різних наук: фізіології, психології, соціології, філософії (гносеології, логіки), аксіології, кібернетики, педагогіки тощо [3]. Багатосторонність змісту поняття «учіння» та багатоманітність учіннєвої діяльності обумовлені суб'єктними відносинами, що мають місце в навчальному середовищі.

Разом із тим варто вказати і на існуючу в літературі неоднозначність трактувань та певні застереження щодо предмету цієї статті. Так, автори рекомендованого для навчання майбутніх педагогів посібника [7], приділяючи значну увагу питанню учіння доходять висновку, що «поняття учіння та учбова діяльність не є тотожними. Учбова діяльність є однією з форм учіння». Ці та інші матеріали свідчать про недостатнє вивчення окресленої проблематики і спонукають до подальших досліджень.

Підсумовуючи викладений матеріал, зазначимо, що навчання є багатоаспектною категорією. Структурування навчання (навчальної діяльності) дає підстави виділити учіння (учіннєву діяльність) як частину цього процесу і системи. Походження поняття «учіннєва діяльність» [1] проглядаємо від самого суб'єкта учіння – учня, тобто того, хто вчиться / навчається. Але суттєвим є розуміння учіннєвої дія-

льності як такої, що відбувається з суб'єктно-активної позиції студента. Саме такий підхід дає підставу стверджувати, що учіння у вищій школі ґрунтується на суб'єкт-суб'єктній взає-

модії (або навпаки: за умов організації суб'єкт-суб'єктних відносин у навчально-виховному процесі студенти здійснюють учіннєву діяльність).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Балл Г. О.* Методологічні засади використання і вдосконалювання людинознавчої термінології / Г. О. Балл // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. праць «Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету». – Вип. 38. – Рівне : РДГУ, 2007. – С. 4-8.
2. *Гусинский Н. Э.* Введение в философию образования : учебн. пособ. / Н. Э. Гусинский, Ю. И. Турчанинова. – М. : Логос, 2003. – 248 с.
3. *Зимняя И. А.* Педагогическая психология : учебник / И. А. Зимняя. – М. : Логос, 2004. – 384 с. – (Новая университетская библиотека).
4. *Ительсон Л. Б.* Лекции по современным проблемам психологии обучения / Л. Б. Ительсон. – Владимир : [б.в.], 1972. – 264 с.
5. *Ильясов И. И.* Структура и формирование процесса учения [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 «Возрастная и педагогическая психология» / И. И. Ильясов. – М., 1988. – Режим доступа : <http://childpsy.ru/dissertations/id/18600.php>.
6. *Краевский В. В.* Общие основы педагогики : учебник / В. В. Краевский – М. : Академия, 2008. – 256 с.
7. *Скрипченко О. В.* Вікова і педагогічна психологія : навч. посіб. / Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. – К. : Каравела, 2008. – 400 с. – (Серія вища освіта України).
8. *Слепкань З. І.* Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навч. посіб. / З. І. Слепкань. – К. : Вища школа, 2005. – 239 с.
9. *Фомичева И. Г.* Философия образования: Некоторые подходы к проблеме / И. Г. Фомичева. – Новосибирск : Сиб. отд. РАН, 2003. – 144 с.
10. *Цукерман Г. А.* Совместная учебная деятельность как основа формирования умения учиться [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 «Возрастная и педагогическая психология» / Г. А. Цукерман. – М., 1992. – Режим доступа : <http://childpsy.ru/dissertations/id/20036.php>.
11. *Шаров А. С.* Процесс и структура учения студентов в высшей школе [Электронный ресурс] / А. С. Шаров // Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета». – 2006. – Режим доступа : <http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgru-76.pdf>.
12. *Argyris C.* Teaching Smart People How to Learn [Electronic resource] / C. Argyris. // Harvard Business Review. – 1991. – Vol. 69. – May. – June. – Issue 3. – URL : <http://www.soules.ca/argyris.html>.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2011 р.